

“ . . . this is a very grave concern for the people of Papua New Guinea because the epidemic is affecting the young, productive people of our society.”

“ . . . dispela em bikpela wari bilong yumi ol pipol bilong Papua Niugini, long wanem sik AIDS i bagarapim ol yangpela manmeri husat inap kamap na lukautim wok insait long kantri bilong yumi.”

“ . . . táit minái a lala támin taun narsá git á matananu min Papua New Guinea kabin sasam AIDS a long sáksáknai bos kaukak, bos tahalik, má matkán kálámul — ái rung a mon i kándi rakrakai suri akopkomoí him main kángit balis.”

*The Governor General, His Excellency,
Grand Chief Sir Paulias Matane, GCL, GCMG. LStJ
(EM-TV Tok Piksa programme, Dec 2005)*

ISBN Sursurunga language: 9980-0-3166-2
Language code: SGZ

Printed with funding from: PNG National AIDS Council

Worwor Talas suri HIV má Sasam AIDS

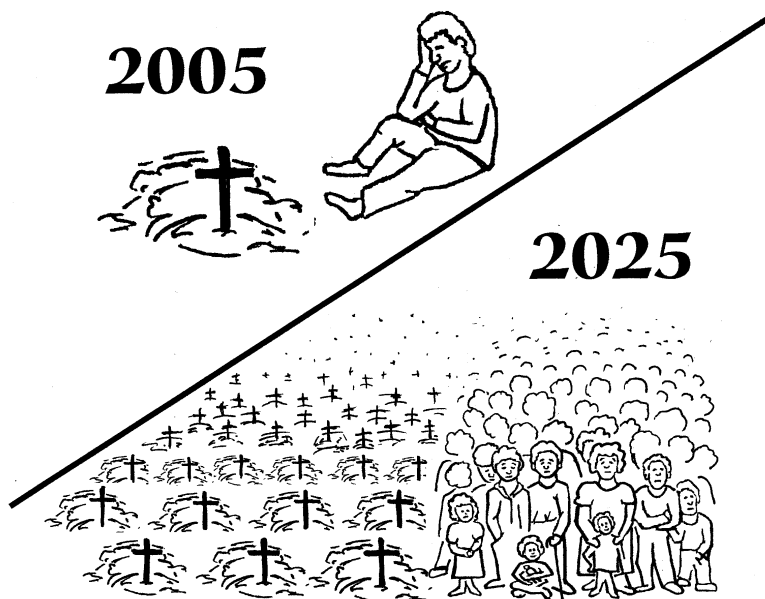
HIV and AIDS Information

Sursurunga Language

Health Book

Sasam AIDS ái á kesi lala taun main Papua New Guinea

- Tangkabin til tungu ák han pang i bet 2005, arwat mai 120,000 á wák má káláu, dikte kipi HIV main PNG.
- Marán tám mánán di ruruna ngo i katbán 10 ngo 15 á bet, na pátum suri 2,000,000 wák má káláu til PNG da kipi HIV, má marán da mat besang mai sasam AIDS.
- Lala támin táit ngo una belbelken i iáu alari sasam minái má mur i lain tatalen a nokwan, pasi unák elai á sasam AIDS.
- A kuluk ngo gita ololoh timani rang buh git má rang tur git er ngo a mon i sasam minái i di. Koion gita ilang taladeng alar di, kápte. Gita lu lain mámna di sang.

Worwor Talas suri HIV má Sasam AIDS HIV and AIDS Information

Worwor Talas

Matananu no minái Papua New Guinea git arwat mai 6,000,000 wák má káláu turan bos kalilik. Má i bet 2005 di holon ngo a arwat mai 120,000 matananu án wák má káláu ákte hut i HIV idi má dikte sami AIDS. Bos tám mánán di mákmák ura muda táil má dik holon ngo i katbán 10-15 á bet na arwat mai 2,000,000 matananu, án wák má káláu, da kipi HIV má dák sami sasam AIDS. Má namur da mat mai AIDS.

Buk minái a para talsai worwor talas suri HIV má sasam AIDS. A para talsai mul i matngan sál dáh na tapam hut on á HIV singin keskeskes á kálámul má sál dáh da mur on suri káp da te kipi, má suri ngádáh da ololoh idi ngoi ái rung di sami sasam AIDS.

Preface

Papua New Guinea has a population of nearly 6 million people. In the year 2005 it was estimated that up to 120,000 of those people had contracted HIV. Experts say that in another 10-15 years about half of the population of PNG will be infected with HIV, and many will have become sick with AIDS and died. This book gives information about HIV and AIDS. It tells how HIV is spread, how to avoid getting it, and how to care for people who are sick with AIDS.

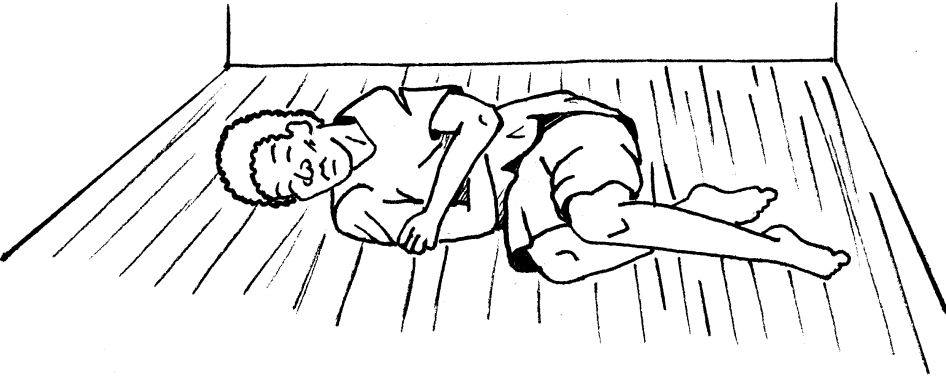
Text co-ordinated by SIL AIDS Task Force, E.H.P.
Illustrations by Ruth Toy
Version 2.0

Ditul pukdai uri worwor Sursurunga
ái Sian Tokbol mái Samson Benroi mái Rosi Eka

December 2006 335 copies

Printed at SIL Regional Centre, Kokopo, ENBP.

Gengen kumer di utngi ngo HIV má sasam AIDS

- HIV áí á kesá matngan kumer a lala gengen sáksák sang.
- Sasam AIDS áí á kesá tilik sasam sáksák a tapam hut tili kumer di utngi ngo HIV.

HIV = Human Immunodeficiency Virus
AIDS = Acquired Immuno-Deficiency Syndrome

- Sápkin kumer minái a lu tui rakrakai káián kápán páplun kálámul er a lu tur kári bos lite sasam i kápán páplun (Immune System). Pákánbung tan lite sasam a hut singin kálámul, kápte má a mon i te rakrakai suri arup mai sasam erei.

Sál suri kipi HIV:
ararit siari;
wák a tián máng kákháh;
dár a mon i HIV on

Kápte arwat suri una kipi kumren HIV ngo:

- U namnam ngo nginmi dan áían áí koner a mon i kumer HIV on.
- Na ngas iáu i nguk.
- Luir mátán ngo songsong tili kálámul a mon i HIV on a tim uri iáu.
- U nene salus iáu mai kán taol má ngo uk bobor mai kán bobor.
- U pek i rumán pekpek káián kálámul a mon i kumer HIV on.
- U kis tiklik mam tekes a mon i HIV on.
- U him talum mam tekes a mon i HIV on.
- Iáu dai i kálámul a mon i HIV on ngo iáu lulu mai ngo u top i limán.
- U namnam mai pelet má sipun ngo kap si koner a mon i kumer HIV on.

Sál suri ololoh i tan lite ngo di sák mai sasam AIDS

- AIDS a ngorer sár mul i tan lite sasam. Ngo tekes a sami AIDS, a arwat suri rang natun ngo rang buán da lain ololoh on iatung i rumán sasam ngo iatung i kándi malar.
- Ngo tekes a sasam mai AIDS, na lu mákái dokta suri náng kálik tángni.
- Má ngo iáu u lain ololoh i tekes a sasam mai AIDS, káp una te kipi á sasam AIDS singin.
- Ái koner a mon i matngan sasam minái on, a kuluk ngo da lain mámnai sang. Má a kuluk ngo na kipi lain artangan singin rang buán má rang turán má singin matananu án lotu.

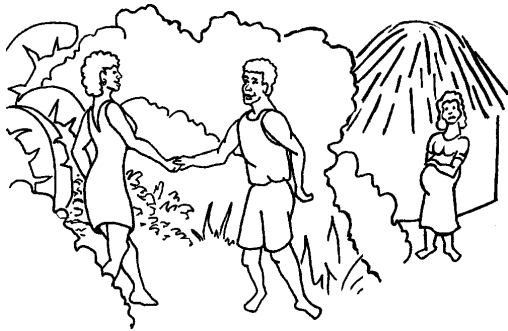
Akiláng káián kálámul a mon i HIV on

- Kápute arwat suri una mák ilmi uri kálámul ngo a kis on á kumer minái.
- Da serserka i dáram suri ser pasi ngo a mon i kumer minái i kápán páplun i iáu ngo kápte.
- Tan kálámul er a mon i HIV i di, kápte te akiláng suri inngas tari ngo a kis i kápán páplun i di kabin kumer minái na punpunam pasi te kalang ngo te bet. Máí sár kálámul er a mon i HIV on, a arwat suri ákwasi lite ngo a ararit mai.
- Marán kálámul, wák má káláu, kápdite mánán ngo a mon i di á HIV.
- Bos kálámul no er a mon i kumer minái i di, da mat besang mai sasam AIDS.

Sál er di lu kipi HIV má sasam AIDS til on

- HIV a lu kis i dárán kálámul má ngair kálámul má suir susun wák.
- Kálámul a mon i kumer minái on, a lu ákwasi lite i pákánbung ngo a ararit mai. Ngo una ararit mam tekes ngo a mon on i HIV, arwat suri una kipi mul á HIV.

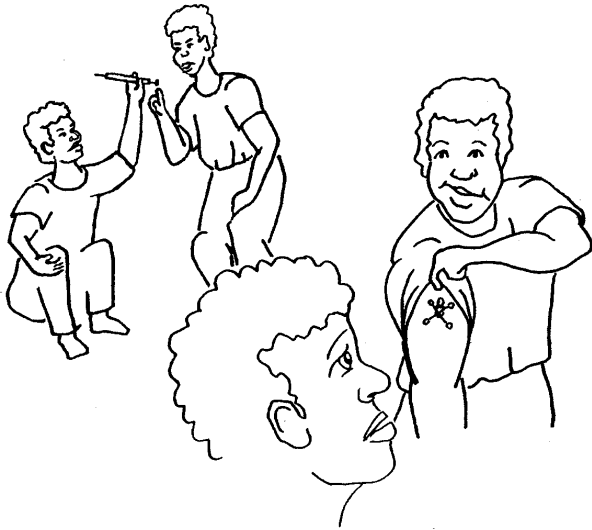
- Ngo u ararit mai marán kálámul, ái á sál a malmu suri kipi HIV.
- Ngo wák a tián má a mon i HIV i dárán, a arwat ngo na tari singin gengen kalik er i bál.
- Ngo u iru sáksák má iatung i rumán sasam dik tari dár singim a mon i HIV on, a arwat mul ngo una kipi HIV tili dár erei. A kuluk ngo una parai si di dák serserka i dár be, ki erár dák tari singim.
- Má ngo tekesi nil ngo is a rup i tekes er a mon i kumer HIV on, má namur ák rup i iáu bul, arwat una kipi HIV mul.

Sál a nokwan suri asusi goion kalik a káhái ái nana a mon on i HIV.

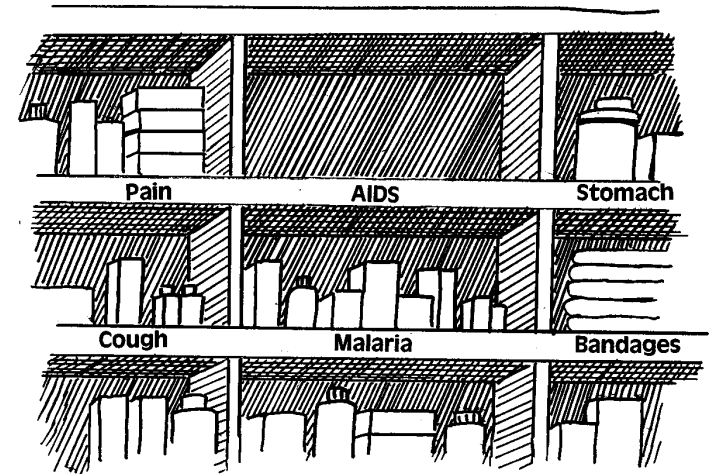
- Ái nana a mon on i HIV máng káhkáh, na asusi sang i kán goion kalik arwat mai **a hat á kalang** sár, má koion na tari bos namnam singin i pákánbung erei kán tu sus be.
- Pákánbung ngo ákte hat má i kán kalang á kam goion kalik ki nák pang iatung má a asusi má unák tur pasi tamri bul mai namnam má dan má sus una uli tili sito.
- Akgimi mai dan má sus u uli tili sito ngo suir wán kubau i kinleh má sipun a pilpil.
- Koion sang una asusi goion kalik mai suir susum i pákánbung erei sár u tari namnam singin. Ngo ákte rah i a hat i kán kalang, goion kalik er na arsok suri sus má kápnate asusi mul ái mámán. I pákánbung erei sang, kalik er na turpasi namnam i namnam muswan sár má koion na kipi sus mul si mámán.
- Káp unate mángát pasi lite nana suri nák a sus pasi natum mai suir susun.

Minái mul á te sál suri áir kalar iáu sang una káp kipi HIV má sasam AIDS

- Koion una suski mai nil á kápán páplun i iáu ngo kuti mai is er dikte suski lite mai. A ngorer mul suri inlen kot má is ngo dikte táh tekes mai, koion da táh iáu bul mai. Má sur rung er di lu mak i páplun i di mai nil ngo inlen kot, koion da longoi mai táit er dikte mak i lite kálámul mai.
- Pákánbung ngo una kip sut, una gátna táilna di suri da susuk iáu mai hutngin nil.
- Ngo u bop i rumán sasam má dik nem i tar dár singim, una gátna di suri dák serserka besang i dár. Ngo kápte te HIV on, ki erár má unáng kipi.

Márásin suri HIV má AIDS

- Kápte kesi márásin ngo arsusuk una kipi suri nák tur kári sasam AIDS.
- Kápte kesi márásin ngo ululah na ketsikrai sasam AIDS alar iáu ngo tekes ákte arákwás mai uri narsam.
- Sinih er a sák mai sasam AIDS, na mat besang mai.
- Má ngo u mur arwat pasi lain inau má uk lain loloh i iáu sang, a arwat una elah palai á sasam AIDS.

ABC

Ái á atul á matngan sál una áir kalar iáu
mai suri sasam AIDS

A = Abstinence

Kuir wor Inglis má a sálán ngo kápte ararit. A lain sál suri da muron á bos kaukak má tahlik mái rung kápte be di kila.

B = Be faithful

Pákán bung gamáte kila gam lu ararit mai kamu tan pup ngo kamu bos wák masik má gama lu muswan narsá di.

Ádi mul di nem ngo da lu muswan narsá gam má ararit mam gam masik sár.

C = Condom

Ngo káp unate mur arwat pasi A má B imuni iát ki una den kalar iáu mai kondom i tan pákán bung u lu ararit.

Worwor talas uri kondom

- Una lu oboi utngin kondom i bohboh pákán u argol mai temes.
- Una him kuluk mai kondom ngorer a parai i worwor talas uri him án kondom.
- Una lu oboi kondom i boh pákán u ararit mam te temes.
- Má ngo á iáu, kam pup ngo kam wák, ákte ararit mai tekes á temes ki una oboi kondom i pákán bung u ararit mam kam pup ngo kam wák suri den palai HIV.
- Má ngo á iáu, á kam wák ngo kam pup, ákte porta on á HIV ki una oboi kondom i pákán bung gaur alu ararit.
- Di longoi aru matngan kondom, kes kán tan wák má kes kán tan káláu. Kondom káián bos wák a lite alari káián tan káláu.
- Kondom a arwat suri una kip bia on tili bos rumán sasam.
- A támin ngo kondom káp nate áir kalar iáu áklis suri ngo káp unate kipi HIV. Mái sár na artangan. A arwat ngo una kipi sang á AIDS ngo u ararit mai kondom.
- Hol tangrai besang, ngádáh da ngoi á rang nat gaur mokson ngo gaur sami AIDS má gaur á mat alar di.

